

De Leer van het Gewekte Vertrouwen: Agency avant la lettre?

Drs. R. J. M. Dassen¹

1 Limperg en de wet van de remmende voorsprong²

De discussie omtrent de openbare accountant beleeft momenteel zowel binnen als buiten de eigen kring hoogtijdagen.³ Onder invloed van maatschappelijke ontwikkelingen is een cultuur ontstaan waarin zijn functioneren nauwgezet wordt gevolgd. Illustratief voor deze aandacht is de opkomst van het verschijnsel van de beroepsaansprakelijkheidsclaims.⁴

In dit licht kan ook de toenemende belangstelling in de Angelsaksische literatuur voor fundamenteel onderzoek naar de rol van de accountant in de maatschappij worden gezien.

Uitgaande van het agency-paradigma wordt hierin verklaard, hoe op economische gronden behoefte is ontstaan aan een onafhankelijke controle-instantie (de vraagzijde van de markt voor accountantscontrole). Bovendien wordt geanalyseerd, hoe een accountant, rationeel handelend volgens het economische principe, zijn professionele gedrag laat afhangen van de risico's en rendementen, verbonden aan de verschillende gedragsalternatieven (aanbodzijde).

Nederland kan zich beroemen op een pioniersfunctie in dezen. Limpergs Leer van het Gewekte Vertrouwen⁵ geeft reeds een economische analyse van de vraagzijde (1932 a) en de aanbodzijde (1932 b, 1933 a en b) van accountantscontrole⁶: '... ik geloof niet, dat er meningsverschil zal bestaan over mijn uitspraak, dat het vraagstuk van de wijze, waarop de accountant zijn beroep hoort uit te oefenen, in eerste instantie een economisch vraagstuk is (Limperg, 1932 a).'

Alhoewel ook in het buitenland door sommigen met belangstelling bejegend (Flint, 1985), is met name in ons land de Leer sterk geworteld. Gekoppeld aan de relatieve vergankelijkheid van (economische) theorieën rijst derhalve de vraag, of de Nederlandse basis voor de audit research nog wel deugdelijk is en in hoeverre zij aansluit bij de mondiale ontwikkeling.

Teneinde deze vraag te kunnen beantwoorden, zal in dit artikel de vertrouwensleer worden gespiegeld aan de agency-theorie, die als state-of-the-art geldt in de audit research.

Hiertoe zal in paragraaf 2 de visie van de vertrouwensleer worden gegeven ten aanzien van de vraag naar accountantscontrole, in paragraaf 3 gevolgd door een beschrijving van de agency-pendant. In paragraaf 4 worden de twee theorieën vergeleken voor wat betreft de *vraagzijde* van de markt voor accountantsdiensten. Analoog aan deze opbouw volgen in de paragrafen 5, 6 en 7 de beschrijvingen en vergelijking van de vertrouwensleer en de agency-theorie ten aanzien van de *aanbodzijde* van de betreffende markt. In paragraaf 8 zal tenslotte een afrondende evaluatie plaatsvinden.

De vergelijking in dit artikel zal zich beperken tot de verklaring van functie en gedrag van de *openbare* accountant.

Indien verregaande overeenstemming tussen vertrouwensleer en agency-theorie wordt geconstateerd, kan Nederland zich verheugen in de omstandigheid, dat het merendeel der beroeps-

Drs. R. J. M. Dassen is bedrijfseconoom en verbonden aan Bakker en Versteegh, Registeraccountants te Maastricht in samenwerkingsverband met Coopers & Lybrand Nederland.

beoefenaren alhier is opgevoed met inzichten welke eerst sinds kort in de rest van de wereld als bruikbaar zijn onderkend. In het andere geval dienen Nederlandse audit researchers en beroepsbeoefenaren, voor zover zij de Limperg-aanse basisfilosofie onderschrijven, over te gaan tot een fundamentele herbezinning om te voorkomen dat men getroffen wordt door de werking van de wet van de remmende voorsprong.

2 De behoefte aan accountantscontrole volgens de vertrouwensleer

Limperg meent, dat voor de behoefte aan accountantscontrole in eerste aanleg gekeken dient te worden naar de externe ondernemingsparticipanten. Om die reden start hij zijn analyse van de accountantsfunctie als controlerend en adviserend orgaan van het maatschappelijk verkeer met een inventariserende beschouwing omtrent de toename van de relaties die de onderneming als entiteit met andere maatschappelijke entiteiten onderhoudt: voornamelijk doelt hij op verschaffers van eigen en vreemd vermogen, die hun geld ter beschikking stellen van derden (in dit geval de onderneming, vertegenwoordigd door de leiding) en die periodiek verantwoording verlangen over de aanwending van deze middelen. Ook niet-kapitaalverstrekkers, die op de één of andere wijze betrokken zijn bij de onderneming (bijvoorbeeld werknemers, consumenten en pressiegroepen) verlangen in ruil voor hun bijdrage (respectievelijk arbeid, kopersgunst en gedoging) onder meer een rapportage omtrent de voor hen relevante aspecten.

Het maatschappelijk verkeer, zijnde het niet expliciet identificeerbare samenstel van deze externe ondernemingsparticipanten⁷, zal evenwel informatie, verstrekt door de ondernemingsleiding omtrent de aanwending van de verschillende bijdragen, met enig wantrouwen tegemoet treden. Men realiseert zich, dat de leiding andere belangen kan hebben dan de externe ondernemingsparticipanten en om die reden geneigd kan zijn om een zodanige inhoud te geven aan de verantwoording dat daarmee primair haar eigen doelstellingen worden gediend.

Toezicht en controle op de aldus verstrekte informatie is de rationele consequentie van dit besef en resulteert uiteindelijk in een controle-orgaan, dat in eerste instantie wordt gevormd door de Raad van Commissarissen, doch weldra wordt aangevuld met de controletechnische deskundigheid van de openbare accountant. Dientengevolge is het belang van de accountantsfunctie primair gelegen in de controle van de verantwoording van de ondernemingsleiding ten behoeve van het maatschappelijk verkeer.

Met deze compacte beschouwing heeft Limperg het bestaan van de *vraag* naar accountantscontrole verklaard, zonder vooralsnog te zijn ingegaan op het kwantitatieve en kwalitatieve *niveau* van deze controle: de bepaling van dit aspect behoort in de vertrouwensleer tot de verantwoordelijkheid van de accountant en komt als zodanig bij de aanbodzijde aan de orde (paragraaf 5).

De spil van Limpergs visie wordt echter zowel bij de vraag- als bij de aanbodzijde gevormd door het element 'vertrouwen'. Limperg onderkent het feit, dat ondernemingsleiding en 'maatschappelijk verkeer' divergerende belangen kunnen hebben en dat beide partijen zich deze divergentie terdege realiseren. Hij beseft tevens, dat de onzekerheid, waarmee in principe elke vorm van bedrijfsuitoefening gepaard gaat, een behoefte aan informatie en verantwoording bij het maatschappelijk verkeer kweekt.

Tenslotte beredeneert hij, dat de inschakeling van een onafhankelijke deskundige, die tot taak heeft de controle op een dergelijke verantwoording uit te voeren, in het belang van beide partijen kan zijn: het afleggen van verantwoording enerzijds en de adequate controle daarop anderzijds vormen de basis voor een vertrouwensrelatie tussen ondernemingsleiding, maatschappelijk verkeer en accountant, die als de noodzakelijke smeeroilje voor het economische raderwerk fungeert. Het op rationele gronden ontstane vertrouwen maakt samenwerking tussen partijen eenvoudiger, beter beheersbaar en goedkoper.

Deze elementen: divergerende belangen, onzekerheid en verantwoordingsbehoefte op economische gronden scheppen het kader waarbinnen de

agency-theorie moet worden gezien. In de volgende paragraaf zal worden geïllustreerd, dat met een analyse van deze elementen een nauwgezetter begrip ontstaat van de vraag naar accountantsdiensten.

3 De agency-visie op de behoefte aan controle

Ten behoeve van de spiegeling van Limpergs analyse aan de bevindingen uit de positieve agency-theorie inzake de behoefte aan accountantscontrole is het zaak om kennis te nemen van de basisgedachte van deze theorie, weergegeven in onder meer Jensen & Meckling (1976), Jensen & Fama (1983) en (in Nederland) Douma (1987) en Van de Poel (1988). Zoals aanstonds nader uit de doeken wordt gedaan, gaat de agency-theorie uit van een overeenkomst, waarin de agent (lasthebber) zich verplicht om tegen een (vaste of variabele) beloning bepaalde diensten te verrichten ten behoeve van zijn principaal (lastgever). Deze overeenkomst ontstaat, omdat de agent – om welke reden dan ook – meer dan de principaal in de gelegenheid is om bedoelde inspanningen te verrichten. De last heeft echter als nadeel, dat de lastgever (gedeeltelijk) afhankelijk wordt van de goede wil van de lasthebber. De agency-theorie bestudeert daarom de complicaties die worden opgeroepen door dergelijke overeenkomsten.

Deze vloeien op logische wijze voort uit de gehanteerde postulaten (zie onder meer Jensen & Meckling, 1976, en Antle, 1982):

- 1 de participanten in het agency-model handelen *rationeel* volgens het economische motief;⁸
- 2 *doelstellingen* en *preferenties* van de participanten lopen uiteen;
- 3 de participanten hebben verschillende *risicohoudingen*. Aandeelhouders zijn in tegenstelling tot bijvoorbeeld de ondernemingsleiding en andere werknemers in staat om door diversificatie binnen hun aandelenportefeuille het risico te beperken, zodat (voor bepaalde fondsen) een meer risicozoekende houding kan ontstaan;
- 4 *informatie-asymmetrie* tussen agent (management) en principaal (externe participanten). De

principalen kunnen niet permanent over de schouder van de agent mee kijken en lopen zodoende een informatie-achterstand op ten aanzien van de mogelijkheden en bedreigingen voor de onderneming, het karakter van het beleid en de beleidsuitvoering enzovoort;

- 5 het bestaan van *risico* bij het ondernemingsgebeuren: er is geen vaststaande relatie tussen de inspanning van de agent en het resultaat van de onderneming, hier op te vatten als de mate waarin de onderneming slaagt in het bereiken van de doelstellingen van de diverse belangengroepen:

$y = f(i, e)$, met

y = prestatie maatstaf (winst, milieuverontreiniging enzovoort)

i = inspanning van het management

e = omgevingsvariabelen;

- 6 het bestaan van *agency-kosten*, dat wil zeggen kosten die het gevolg zijn van de delegatie van bevoegdheden onder de hierboven genoemde omstandigheden. In dit verband worden in de agency-theorie onderscheiden:

– *bonding costs*: kosten die de agent maakt om aan de principaal te tonen dat hij zich aan de contractuele verplichtingen houdt;

– *monitoring costs*: kosten die de principaal maakt om zijn agent te controleren op naleving van het contract;

– *residual loss*: het verlies dat de principaal lijdt omdat de agent beslissingen neemt die voor de principaal suboptimaal zijn.

In de uitgangssituatie, waarin de agent een vaststaande vergoeding krijgt en voorts geen contractuele beperkingen omtrent zijn handelen zijn overeengekomen, zal zich onder dergelijke omstandigheden een tweetal problemen voordoen:

- *'moral hazard'*: indien in de vergelijking ad 5 de variabele i onbekend is en tevens tenminste één andere variabele onbekend is, wordt de principaal de mogelijkheid ontnomen om de inspanning van de agent te meten. De agent, zich bewust van deze situatie, realiseert zich dat hij tegenvallende resultaten kan wijten aan ongunstige omstandigheden, terwijl hij voor positieve resultaten de volledige eer kan ope-

sen. Het gevolg hiervan is, dat hij zijn inspanningen tot een minimum zal beperken;

- 'adverse selection': de agent is beter op de hoogte van de toestand in en rondom de organisatie dan de externe participanten en kan door het aanbrengen van 'ruis' in de informatie de beeldvorming van de buitenwacht substantieel beïnvloeden.

De verschijningsvorm van deze problemen varieert met het soort produktiemiddel dat door externe participanten aan het management wordt verschaft:

- aandeelhouders kunnen benadeeld worden door een buitensporige emolumentconsumptie (zakenauto, inrichting van de directiekamer enzovoort), alsmede door een onvoldoende inspanningenniveau van het management (Jensen & Meckling, 1976). Daarnaast kan het management de aandeelhouders schade berokkenen door vermogenswinsten niet te laten zien, doch deze te onttrekken aan de onderneming of achter de hand te houden in de vorm van een geheime reserve;
- verschaffers van vreemd vermogen kunnen door het management worden benadeeld, doordat 1 nieuw vreemd vermogen van gelijke of hogere rangorde wordt uitgegeven (immers, bij een faillissement neemt in dat geval het aantal concurrente schuldeisers toe), of 2 de risicograad van projecten toeneemt: gegeven de keuze tussen twee projecten met een gelijke verwachte waarde, zal een directeur-aandeelhouder in een situatie van financiering met vreemd vermogen eerder geneigd zijn een project met een groter risico te kiezen, omdat een eventuele mislukking ten dele wordt afgewenteld op de crediteuren (in een faillissementssituatie). In het succes delen de verschaffers van vreemd vermogen evenwel niet, omdat hun beloning vast is. Zie hiervoor Van de Poel en Tempelaar (1987).
- werknemers worden door de ondernemingsleiding in het ongewisse gelaten omtrent de werkelijke resultaten van de onderneming, zodat zij niet in staat zijn om de 'speelruimte' voor loonontwikkeling te bepalen. Bovendien

delen zij, evenals de crediteuren, in het risico van deconfiture.

De verschaffers van produktiemiddelen zullen deze gevaren evenwel onderkennen. Het management wordt verplicht om verantwoording af te leggen over zijn doen en laten, zodat de externe participanten in staat zijn om een oordeel te vellen over het ondernemingsbeleid.⁹ De rol van de accountant is hiermee eveneens verklaard: de verantwoording van het management heeft voor de externe participanten eerst waarde, indien de getrouwheid van de rapportage door een onafhankelijke deskundige is vastgesteld.

Kernachtig samengevat kan de behoefte aan accountantscontrole derhalve als volgt met behulp van de agency-theorie worden verklaard: de externe ondernemingsparticipanten hebben een informatie-achterstand ten opzichte van de ondernemingsleiding, welke nog wordt vergroot door het feit dat er sprake is van risico's en onzekerheden in de ondernemings sfeer. Zij verkeren in de wetenschap, dat de ondernemingsleiding van deze informatie-achterstand gebruik zal maken bij de realisering van haar eigen doeleinden, die kunnen verschillen van de doeleinden van de externe ondernemingsparticipanten. Deze zullen echter – afhankelijk van de mate waarin zij benadeeld kunnen worden – een hogere vergoeding vragen voor hun bijdrage aan de onderneming. De leiding wordt op deze wijze voor de keuze geplaatst om hetzij deze hogere vergoeding te betalen, hetzij ervoor te zorgen, dat de informatie-achterstand wordt verkleind. Indien dit laatste alternatief economisch gezien de voorkeur verdient, ontstaat op de markt voor accountantsdiensten een specifieke behoefte aan controle-technische deskundigheid, gericht op de beoordeling van een verantwoordingsdocument.

4 Confrontatie tussen vertrouwensleer en agency-theorie

Vergelijking van deze analyse met de in het voorgaande besproken visie van Limperg over de functie van de accountant in de maatschappij toont een aantal onmiskenbare parallellen:

- in beide theorieën wordt het economische aspect als 'Leitmotiv' gehanteerd. Bovendien wordt ervan uitgegaan, dat de actoren elk hun eigen doelstellingen nastreven. Beide postulaten zijn overigens kenmerkend voor de toepassing van het rationalistische apriorisme binnen de economische theorie. Deze benadering wordt gekenmerkt door het ontbreken van systematische toetsing der premissen aan empirische gegevens (zie ook Klant, 1972 en Van de Poel, 1988);
- er is sprake van eenzelfde visie op de organisatie: zij wordt gezien als een verzameling belangengroepen, die met elkaar transacties verrichten in de zin van het ter beschikking stellen van produktiemiddelen tegen vergoeding. De scheiding van leiding en eigendom wordt in beide theorieën expliciet als voorbeeld van deze benadering gehanteerd;¹⁰
- de verschaffers van produktiemiddelen verlangen in beide modellen rekening en verantwoording van het management (Limperg, 1932 a: 'De financiële opbouw der voortbrenging is afhankelijk geworden van de maatschappelijke deelneming aan de financiering en het maatschappelijk verkeer eist daarvoor in ruil van de producenten verantwoording over het beheer der hun toevertrouwde spaarpenningen en verantwoording over hun bestuur'). Zij realiseren zich echter het belang dat het management heeft bij een vertekening van de informatie en eisen derhalve controle door een onafhankelijke deskundige.

Aldus leiden beide theorieën tot de conclusie, dat de vraag naar accountantscontrole – direct (monitoring) of indirect (bonding) – afkomstig is vanuit het maatschappelijke verkeer. Deze rede-natie sluit aan bij de historische ontwikkeling die het accountantsberoep heeft doorgemaakt en welke is opgetekend in onder meer De Vries (1985). Uit bestudering van deze ontwikkeling blijkt, dat het ontstaan van de accountantsfunctie in ons land volgt op de teloorgang van de Afrikaansche Handelsvereniging in 1879. Externe financiers, die op grond van vervalste balansen middelen ter beschikking hadden gesteld, verloren vele miljoenen guldens in deze spraakma-

kende affaire. Als *conditio sine qua non* voor hun bijdrage aan de financiering van de opvolger van de AHV, de Nieuwe Afrikaansche Handelsvereniging, eisten zij goedkeuring door een onafhankelijke commissie van de rekening en verantwoording, opgesteld door de directie.

Ook in het buitenland blijkt een dergelijk patroon: externe ondernemingsparticipanten, die zich benadeeld voelen door bepaalde handelingen van het management, eisen, in ruil voor continuëring van hun bijdrage aan de onderneming, controle door een onafhankelijke deskundige op de rekening en verantwoording van het management.¹¹

5 Limpergs normatieve visie op het controle-aanbod

Na de vraagzijde van de accountantscontrole te hebben besproken richt Limperg zich, zoals gezegd, op de aanbodzijde: de accountant dient zijn inspanningen op een zodanig niveau te brengen, dat het vertrouwen van het maatschappelijk verkeer in een rationele specifieke functie niet wordt beschaamd. Blijft hij onder dit inspanningenniveau, dan zal de accountant getroffen worden door 'blaat': 'De normatieve kern van de *Leer van het gewekte vertrouwen* is dus deze: de accountant is verplicht om zijn arbeid zo te verrichten, dat hij de verwachtingen, welke hij bij de verstandige leek opwekt, niet beschaamt; en, omgekeerd, de accountant mag geen grotere verwachtingen opwekken dan door de verrichte arbeid gerechtvaardigd wordt' (Limperg, 1933 a).

In Limpergs gedachtengang oefent het maatschappelijk verkeer derhalve vraag uit naar controle van een bepaalde hoeveelheid informatie, zonder aan te geven welke controle-inspanning daartoe (economisch) aanvaardbaar is. De accountant bepaalt naar aanleiding van deze vraag het inspanningenniveau op zodanige wijze, dat hij voldoet aan de maatschappelijke verwachtingen. Deze verwachtingen worden volgens Limperg gedetermineerd door

- 1 de behoefte van het maatschappelijk verkeer;
- 2 het vermogen der controletechniek om in de behoefte van het verkeer te voorzien.

Deze verwachtingen koestert de verstandige leek ten aanzien van de *algemene* (maatschappelijke) functie van de accountant. Elke *specifieke* functie (dit is de concrete uitoefening van de accountantsfunctie in het kader van een bepaalde controle-opdracht) die een accountant aanvaardt dient uit deze algemene functie voort te vloeien en moet bovendien rationeel (op logische gronden verdedigbaar) zijn.

Wilschuts (1988) opmerking, dat de verstandige leek inmiddels 'morsdood' is,¹² dient na bestudering van het rapport 'Opvattingen over Accountants' te worden onderschreven: de verwachtingskloof heeft op een aantal punten (fraudeonderzoek, toetsing van de interne organisatie) verontrustende proporties aangenomen. Met de introductie van deze verstandige leek zadelt Limperg het accountantsberoep derhalve op met een niet te onderschatten probleem. Immers, de maatstaf welke de accountant moet hanteren ter bepaling van de kwaliteit van zijn werkzaamheden, blijkt ondeugdelijk. Een mogelijke oplossing voor dit probleem wordt aangereikt door middel van het idee van de rationele verwachtingen¹³ (Blokdijk, 1975, p. 148): de accountant moet zodanige werkzaamheden verrichten, dat de kwaliteit van zijn controle-arbeid voldoet aan de normen welke daaraan redelijkerwijs kunnen worden gesteld.

Blokdijks eigen interpretatie van de term 'rationele verwachtingen' luidt als volgt (Blokdijk, 1979, p. 492):

'Rationeel zijn die verwachtingen, waarbij aan de accountant een zinvolle, eigen functie wordt toegedacht die in overeenstemming is met de vrijheid en met de verantwoordelijkheid van de verantwoordingsplichtige. De maatschappelijke verwachtingen zijn niet rationeel indien zij bij vervulling zouden leiden tot onzuivere verhoudingen tussen verantwoordingsplichtige, accountant en het maatschappelijk verkeer. In het maatschappelijke verkeer geuite verwachtingen moeten dus hieraan getoetst worden alvorens ze als legitiem voor accountants aanvaard kunnen worden.'

De exogene totstandkoming van deze rationele verwachtingen vormt hier veeleer een noodzakelijk gegeven dan een voorwerp van onderzoek. Ik

meen, dat enerzijds de invloed van de EEG-richtlijnen op ons vennootschapsrecht (Sturm, 1987) en anderzijds de opgang van de beroepsaansprakelijkheid (Durang, 1987) ervoor zorg dragen, dat de normering in de accountantscontrole meer en meer binnen het juridische kader gestalte krijgt. Deze juridische concretisering van de rationele maatschappelijke verwachtingen ('Not without some alarm to auditors, it is becoming clear that the law courts will have regard to societal expectations of the audit opinion, and will make their own assessment of reasonable standards of audit skill, care and diligence in passing judgment on professional performance', Flint, 1985) kan worden beschouwd als steun voor de gedachtegang, dat het maatschappelijk verkeer veeleer als opdrachtgever in de zin van finale consument dan als 'stok achter de deur' (Bindenga, 1973) moet worden beschouwd.

6 Agency-theorie en controle-aanbod

6.1 De accountantscontrole in een economisch spanningsveld

Tegenover deze normatieve bespiegeling staat een beperkte hoeveelheid positieve agency-literatuur inzake de verhouding tussen accountant, maatschappelijk verkeer en ondernemingsleiding. Benevens de postulaten, weergegeven bij de bespreking van de vraagzijde, neemt men in overgrote meerderheid bovendien aan, dat de markt voor accountantscontrole een concurrerend karakter heeft. Onderzoeken van Dopuch en Simunic (1979) en Simunic (1980) lijken deze veronderstelling in zekere mate te bevestigen.

Op basis van deze vooronderstellingen spitst de moderne agency-literatuur zich in dit kader toe op een tweetal aspecten bij het gedrag van een rationeel handelende accountant. Deze bepalen tezamen de waarde van accountantscontrole voor de externe ondernemingsparticipanten (DeAngelo, 1981):

- inspanning, te definiëren als de kans, dat een accountant, gegeven een bepaald competentieniveau, een door de ondernemingsleiding begane contractbreuk signaleert;
- onafhankelijkheid, te definiëren als de kans dat

de accountant een gesignaleerde contractbreuk daadwerkelijk aan de buitenwacht laat blijken.

6.2 De invloed van het inspanningenniveau op het controle-aanbod

De inspanning die de accountant zich getroost bij de uitvoering van zijn controle-opdracht wordt beïnvloed door een aantal variabelen. Enerzijds staan de prijzen van de accountantscontrole onder druk ten gevolge van de concurrentie op deze markt, anderzijds kan een misstap van de accountant onaangename gevolgen hebben: verlies van reputatie of zelfs doorhaling in het Register behoren tot de mogelijkheden. Bovendien gaan belangengroepen steeds vaker over tot het indienen van schadeclaims, wanneer zij van mening zijn dat er een oorzakelijk verband bestaat tussen een omissie van de accountant en door henzelf reëel ondervonden schade. Alhoewel deze tendens tot nog toe voornamelijk beperkt is gebleven tot de VS en Engeland, tonen onder meer de uitlatingen van enkele betrokkenen bij de gang van zaken rond Roadster en NRV-Holidays aan, dat ook in ons land stellig met claims rekening dient te worden gehouden.

Deze ontwikkeling is voor accountants des te verontrustender, omdat de beroepsaansprakelijkheid in feite onbeperkt is in een drietal dimensies: tijd, bedrag en kring van potentiële benadeelden (Wessel, 1974). Aansprakelijkheidsbeperking, bijvoorbeeld via de BV-vorm, wordt in de Algemene Voorwaarden van het NivRA bestreden door artikel 11: 'De financiële aansprakelijkheid van de rechtspersoon dient te allen tijde op aanvaardbare wijze te zijn gedekt'.¹⁴

De rationele accountant zal derhalve een afweiging maken tussen enerzijds de inspanning die hij moet verrichten om een bepaalde controlekwaliteit te behalen en anderzijds het risico van claims en andersoortige schade, verbonden aan dat kwaliteitsniveau.

Geformaliseerd betekent dit, dat hij tegenover elkaar plaatst

- het marginale nut ten gevolge van het niet inzetten van één incrementele eenheid inspanning en

- de toename van de schadeverwachting¹⁵ als gevolg van het niet inzetten van deze eenheid. Het inspanningenniveau waarbij deze componenten aan elkaar gelijk zijn, geldt als evenwichtspunt.

6.3 Onafhankelijkheid en controle-aanbod

De tweede – en tevens de meest bediscussieerde – verklarende variabele van de maatschappelijke waarde van de accountant, is diens onafhankelijkheid.¹⁶ De rationeel handelende accountant dient als intermediair tussen het management en de externe participanten een zodanige opstelling te vinden, dat hij niet in conflict komt met één van beide partijen:

- het management kan, indien de accountant een opgespoorde onregelmatigheid aan het licht wenst te brengen, dreigen met beëindiging van de controle-opdracht. DeAngelo (1981) wijst erop, dat ten gevolge van het concurrerende karakter van de accountantsmarkt de prijs van de eerste 'audit' (welke in verband met het analyseren van de administratieve organisatie en het inrichten van het controleprogramma altijd relatief kostbaar is) beneden het kostenniveau kan liggen (zogenaamd 'low balling'). Teneinde dit initiële verlies te compenseren, worden in de daaropvolgende jaren (over)winsten behaald. Beëindiging van de controle-opdracht door de ondernemingsleiding ingevolge een weigering van de accountant om een goedkeurende verklaring af te geven bij een onvolkomen jaarrekening zal derhalve inkomensderving tot gevolg hebben. De rationeel handelende accountant zal in principe om deze reden geneigd zijn een buigzame houding ten opzichte van de ondernemingsleiding aan te nemen;
- de beroepsorganisatie en het maatschappelijk verkeer geven tegengas aan deze onafhankelijkheidsbedreigende tendens en creëren aldus de noodzakelijke maatschappelijke waarborgen. Het NivRA-rapport 'Neutraal, maar niet passief' noemt:
 - GBR, met onder meer de bepaling dat een openbare accountant voor zijn inkomensvorming niet duurzaam in overwegende mate van één opdrachtgever(sgroep) afhankelijk

mag zijn. Volgens Frielink (1985) betekent dit in de praktijk, dat de accountant in beginsel geen opdracht zal accepteren die meer dan 3 à 7% van zijn inkomsten zou genereren;

- de wettelijke regeling van de accountantsbenoeming, die het recht hiertoe legt bij de Raad van Commissarissen of bij de Algemene Vergadering van Aandeelhouders. In de praktijk blijkt echter, dat het management een overwegende invloed heeft op de benoeming van de externe accountant.
- bescherming van de fungerende accountant: door het NlvRA is een aantal regels vastgesteld dat dient te worden opgevolgd bij de wisseling van accountant. De kans is derhalve klein, dat de ondernemingsleiding erin slaagt om met succes een accountant te vervangen, die weigert een ondeugdelijke jaarrekening van een goedkeurende verklaring te voorzien;
- de door het NlvRA ingestelde Commissie Overleg Publieke Accountantsverklaringen, die jaarverslagen en de daarin opgenomen accountantsverklaringen toetst. Indien zulks noodzakelijk mocht blijken, zal deze commissie contact opnemen met de desbetreffende accountant teneinde zich een nader beeld te kunnen vormen van het afwegingsproces dat door die accountant terzake is gemaakt;
- de tuchtrechtspraak van het NlvRA en de daaruit voortvloeiende sanctiemogelijkheden;
- de procedures voor de Ondernemingskamer, met in het verlengde daarvan de reeds besproken claims;
- tenslotte worden twee elementen genoemd, die weliswaar niet als strikt maatschappelijke waarborgen voor onpartijdigheid kunnen worden beschouwd, doch die in de praktijk van grote waarde blijken te zijn: de theoretische fundering van de beroepshouding (bedoeld wordt met name de vertrouwensleer) en de samenwerking binnen maatschappen, met als gevolg een grotere risicospreiding en daarmee een grotere onafhankelijkheidspositie ten opzichte van de gecontroleerden. Dit laatste aspect wordt door Watts en Zimmerman (1986) overigens aangegrepen ter ver-

klaring van een andere waarborg, te weten het onderlinge 'monitoring-system' van de vennoten.

De rationele accountant ziet zichzelf in deze visie afgebeeld als een agent met ten minste twee principes (te weten ondernemingsleiding en externe participanten), die elk een volstrekt ander belang hebben bij zijn functioneren. Hij zal nu een afweging moeten maken tussen enerzijds de schade die het gevolg kan zijn van het bewust ten onrechte afgeven van een goedkeurende verklaring en anderzijds het mogelijke verlies van overwinsten.

Geformaliseerd betekent dit, dat hij tegenover elkaar plaatst

- de marginale schadeverwachting die het resultaat is van het bewust verzwijgen van een incrementele significante onjuistheid in de gecontroleerde rapportage en
- het marginale verlies aan overwinsten ten gevolge van openbaring van een incrementele onjuistheid.

Ook nu geldt, dat beide componenten in het evenwichtspunt aan elkaar gelijk zijn.

6.4 Controle-aanbod in een agency-model

Pogingen om al deze facetten in een uitgebreid model te presenteren, zodanig dat alle relaties tussen de drie participanten (accountant, maatschappelijk verkeer en ondernemingsleiding) worden weergegeven, zijn tot nog toe weinig succesvol gebleken. Mathematische problemen zijn ervoor verantwoordelijk, dat de modellen ofwel onoplosbaar zijn (zoals Antle, 1982), ofwel gebaseerd op een zodanig aantal veronderstellingen, dat het werkelijkheidsgehalte onvoldoende is (zoals Nelson, 1988). Scott (1984) inventariseert de voornaamste problemen:

- de mogelijkheid van coalitievorming: zodra het agency-model uit meer dan twee participanten is samengesteld, ontstaat de mogelijkheid van samenspanning; welke groepen zullen gaan samenspannen en onder welke condities is moeilijk voorspelbaar;
- de huidige single-period-benadering: het statische karakter dat het merendeel van de huidige

- agency-modellen kenmerkt, heeft tot gevolg, dat aspecten als verlies aan status of kansen op de arbeidsmarkt op de lange termijn niet geformaliseerd worden beschouwd;
- (mede als gevolg van bovenstaande problemen) het ontbreken van een economisch model waarin de exacte aard van de bijdrage van de accountant aan de economie wordt weergegeven. Als voorbeelden noemt Scott (1984) de effecten van accountantscontrole op de produktbeslissingen door managers, de arbeidsmarkt voor managers en de handel in aandelen. Belangrijk facet van dit probleem is overigens het feit, dat nagenoeg alle tot nog toe gepresenteerde modellen behoren tot de categorie 'three person agency models', daarbij – ten onrechte – veronderstellend dat de belangen van de groep externe participanten gelijk zijn. Erkenning van het heterogene karakter van deze groep middels een daartoe strekkend model stuit evenwel op grote mathematische problemen.

7 Leer versus agency

Spiegeling van dit aspect van de vertrouwensleer aan de bevindingen uit de agency-theorie wordt bemoeilijkt door het feit, dat de doelstellingen van beide theorieën sterk uiteenlopen: waar de positieve agency-theorie strikt genomen uitsluitend verklarend van aard is, heeft Limperg getracht om met zijn vertrouwensleer de wind uit de zeilen te nemen van hen die een – in zijn ogen – ongewenste houding aannamen in de discussies uit die tijd, hetgeen de leer een sterk normatief karakter verleent.

Tegenover de micro-economische benadering van de agency-theorie ten aanzien van het aanbod van controlediensten, bestaande in een afweging van de voordelen en nadelen die voor de individuele accountant zijn verbonden aan een gelimiteerd inspanningen- en onafhankelijkheidsniveau, staat derhalve een Limpergiaanse kruistocht tegen fragmentarische controles en onafhankelijkheidsbeperkende tendensen. Deze mondt uit in een beschrijving van de nadelen, gegroepeerd onder de term 'sanctie van de

blaat'.¹⁷ Dat Limperg zich niettemin bewust was van de keerzijde van de medaille blijkt uit zijn opmerking (overigens geplaatst in een andere context): 'Elke opdracht, elke cliënt brengt voor de accountant financieel belang mee en de ervaring leert maar al te zeer, hoe dit financiële belang de houding van vele accountants in het vrije beroep beheerst' (Limperg, 1965, p. 26).

Hier wordt, zeker in methodologische zin, hét verschilpunt tussen vertrouwensleer en agency-theorie zichtbaar. Alhoewel niet ontkend kan worden, dat Limperg met zijn welhaast economisch-filosofische beschouwing baanbrekend werk heeft verricht in een periode, waarin het merendeel der beroepsbeoefenaren en wetenschappers op dit vlak zich beperkte tot de ontwikkeling van operationele technieken, manifesteert ook hij zich als een kind van zijn tijd: het normatieve element prevaleert, het verklarende aspect komt op een – goede – tweede plaats.

Daarentegen komt in de agency-theorie juist dit verklarende aspect sterk tot uitdrukking: deze theorie vormt een hulpmiddel om rationele gedragsaspecten van accountants te verklaren in termen van onafhankelijkheid, inspanning en risico. Door dit fundamenteel andere vertrekpunt van de analyse biedt de agency-theorie een groter wetenschappelijk ontwikkelingspotentieel. Niettemin is het opzienbarend om te constateren, dat voor de meeste basisbegrippen uit de agency-theorie ook in de vertrouwensleer al een prominente plaats is ingeruimd.

Limpergs uitspraak omtrent de *totstandkoming* van de maatschappelijke c.q. rationele verwachtingen kent geen agency-equivalent. Rationele verwachtingen zijn in de agency-theorie echter evenzeer van belang als ijkpunt voor de accountant bij de bepaling van het noodzakelijke controlekwaliteitsniveau. De in paragraaf 5 weergegeven uitspraak van Flint (1985) is in dit verband illustratief.

Ten slotte kan worden opgemerkt, dat agency-theorie en vertrouwensleer één bepaalde zwakte gemeen hebben: beide theorieën beperken zich tot de economische analyse van het functioneren van de accountant,⁶ daarmede aspecten als integriteit, collegialiteit en geestelijke, morele en

emotionele onafhankelijkheid buiten beschouwing latend. Voor een analyse van deze ethische aspecten van de accountantsfunctie zij verwezen naar Schilder (1989).

8 Conclusies en samenvatting

De vertrouwensleer bestrijkt een terrein, waarop ook de heden ten dage in zwang zijnde agency-theorie zich heeft begeven: de economische analyse van vraag en aanbod van accountantscontrole. Ten aanzien van de algemene verklaring van de behoefte aan accountantscontrole vertonen de theorieën redelijk grote overeenkomsten: uitgaande van belangengroepen, die in ruil voor de beschikbaarstelling van produktiemiddelen informatie verlangen over onder meer de aanwending daarvan, voeren beide theorieën tot de accountant in zijn hoedanigheid van onafhankelijke deskundige op het vlak van de informatiecontrole.

De toegevoegde waarde van de huidige agency-theorie ten opzichte van de vertrouwensleer ligt hier voornamelijk in de omvangrijke analyse die zij geeft van de omstandigheden die leiden tot – beschouwd vanuit het oogpunt van de principalen – dysfunctioneel gedrag van de agent. Hierbij gaan de gedachten primair uit naar de informatie-asymmetrie en de uiteenlopende risicohoudingen van de contractanten. Een belangrijke aanvulling van de agency-theorie op de vertrouwensleer is het feit, dat zij zich leent voor empirische toetsing. Weliswaar is de agency-theorie 'pur sang' te algemeen geformuleerd om voor empirische toetsing in aanmerking te komen, doch zij levert een significante bijdrage aan de formulering van hypothesen (zie bijvoorbeeld DeAngelo, 1982).

De specifieke vraag naar accountantscontrole doet zich volgens Limperg bij het maatschappelijk verkeer slechts gelden in de vraag naar een specifieke, rationele functie, die een bepaalde maatschappelijke verwachting oproept. De bepaling van de taakinhoud behoort volledig tot het professionele domein van de accountant. Hierin verschilt de vertrouwensleer niet van de agency-theorie, waarin de accountant het voordeel van een lager inspanningenniveau (meer vrije tijd) afweegt tegen de nadelen ervan (een grotere schadeverwachting).

Limpergs ideeën omtrent de endogene bepaling van deze maatschappelijke verwachtingen, inmiddels ontkracht door de realiteit, zijn terwille van de verdergaande analyse van de aanbodzijde getransformeerd in de visie van de 'rationele verwachtingen'. Teleurstelling door de accountant van deze rationele verwachtingen leidt in Limpergs visie tot de sanctie van de blaam.

Niettegenstaande het feit, dat de uitgangspunten ook bij de analyse van de aanbodzijde overeenkomsten vertonen, lijkt de toegevoegde waarde van de agency-theorie aanzienlijk groter dan bij de vraagzijde. Dit voornamelijk vanwege de expliciete beschouwing van het dilemma waarvoor de accountant zich geplaatst ziet met betrekking tot zijn inspanningen- en onafhankelijkheidsniveau: teleurstelling van de – exogeen bepaalde – rationele verwachtingen, ontstaan door onvoldoende inspanningen en/of onafhankelijkheid, kan leiden tot claims en andersoortige schade.

Resumerend kan derhalve worden vastgesteld, dat, uitgaande van een paradigmatische evolutie van de agency-theorie, de vertrouwensleer vanwege de grote verwantschap in de *basisfilosofie* met de agency-theorie, kan worden beschouwd als een premature exponent ervan. Vasthouden aan de vertrouwensleer als grondslag voor verdere ontwikkeling van de audit-research hoeft om deze reden niet de banvloek van de Wet van de remmende voorsprong over zich uit te roepen.

Verdergaand onderzoek naar de bepaling van vraag en aanbod van accountantsdiensten blijkt evenwel noodzakelijk te zijn om een objectieve functiebepaling van de openbare accountant te bewerkstelligen. Agency-modellen, waarin de accountant wordt weergegeven als een agent met een tweetal principalen, kunnen bij dit onderzoek belangrijke diensten bewijzen.

Literatuur

- Antle, R., The Auditor as an Economic Agent, *Journal of Accounting Research*, 1982, pp. 503-527.
- Bak, G. G. M., Onder Professoren, *de Accountant*, 1988, pp. 294-296.
- Berendsen, J. G., Het Effect van de Recente Aansprakelijkheidsgedingen op de Controlepraktijk, *de Accountant*, 1974, pp. 37-38.

- Bindenga, A. J., *Het Vrije Beroep van Accountant*, Samson, Alphen aan den Rijn, 1973.
- Blokdijk, J. H., Een Kernvraagstuk van de Leer der Accountantscontrole (I), *Maandblad voor Accountancy en Bedrijfshuishoudkunde*, 1975, p.148.
- Blokdijk, J. H., De Maatschappelijke Rol van de Accountant, *Maandblad voor Accountancy en Bedrijfshuishoudkunde*, 1979, pp. 482-496.
- DeAngelo, L. E., Auditor Independence, 'low balling' and Disclosure Regulation, *Journal of Accounting and Economics*, 3, 1981.
- DeAngelo, L. E., Mandated Successful Efforts and Auditor Change, *Journal of Accounting and Economics*, 1982, pp. 171-203.
- Dopuch, N., Simunic, D., *The Nature of Competition in the Auditing Profession*, paper gepresenteerd op de Conference on Regulation and the Accounting Profession, 1979.
- Douma, S. W., Op Weg naar een Economische Organisatietheorie: Agency-theorie, *Maandblad voor Accountancy en Bedrijfshuishoudkunde*, 61, november 1987.
- Durang, M. C. J., De Bewijslast inzake Aansprakelijkheid, *de Accountant*, 1987, pp. 395-396.
- Feenstra, D. W., Poel, J. H. R. van de, Bedrijfseconomie, Methodologie en Besluitvorming I, II en III, *Maandblad voor Accountancy en Bedrijfshuishoudkunde*, januari, februari, maart 1985.
- Flint, D., Professor Limperg's Audit Philosophy – the Theory of Inspired Confidence, in: Limperg Instituut, *The Social Responsibility of the Auditor*, Amsterdam, 1985.
- Frieling, A. B., De Verhouding tussen Openbare Accountant en zijn Opdrachtgever, *de Accountant*, 1985, pp. 142-144.
- Groeneveld, G. L., Grandeur en Zwakte van een Systeem, *Maandblad voor Accountancy en Bedrijfshuishoudkunde*, 1980, p. 191 e.v.
- Jensen, M. C., Meckling, W. H., Theory of the Firm: Behavior, Agency Costs and Ownership Structure, *Journal of Financial Economics*, 3, 1976.
- Jensen, M. C., Fama, E. F., Separation of Ownership and Control, *Journal of Law and Economics*, vol. XXVI, 1983, pp. 301-325.
- Klant, J. J., *Spelregels voor Economen*, Stenfort Kroese, Leiden, 1972.
- Limperg, Jr., Th., De Functie van de Accountant en de Leer van het Gewekte Vertrouwen, *Maandblad voor Accountancy en Bedrijfshuishoudkunde*, – februari 1932 (1932 a); – oktober 1932 (1932 b); – oktober 1933 (1933 a); – november 1933 (1933 b), verzameld in: *Vijftig Jaar MAB*, Muusses Purmerend, 1974.
- Limperg, Jr., Th., *Bedrijfseconomie*, verzameld werk van prof. dr. Th. Limperg jr., deel 6, Kluwer, Deventer, 1965.
- Limperg Instituut, *Opvattingen over Accountants*, Amsterdam, 1987.
- Mout, C. Ch., Accountant, Praktijkvennootschap en Aansprakelijkheid, *de Accountant*, 1985, pp. 380-381.
- Nelson, J., Ronen, J., Lawrence, W., *Legal Liabilities and the Market for Auditing Services*, paper gepresenteerd op EAA-congres, Nice, april 1988.
- NivRA, Discussierapport van de Werkgroep Dynamische Functieanalyse, *Neutraal, maar niet passief*, Amsterdam, 1980.
- Ophof, H. P. J., De getrouwheid van de accountantsverklaring, of, hoe getrouw is de accountant?, *de Accountant*, 1987, pp. 52-54.
- Ophof, H. P. J., Den Accountant Getrouwe, *de Accountant*, 1988, pp. 296-298.
- Poel, J. H. R., van de, Tempelaar, F. M., On the Applicability of Positive Agency Theory, *Research Memorandum* Rijksuniversiteit Limburg, Maastricht, 1987.
- Poel, J. H. R., van de, *Als de Tekenende bedriegen.....*, Wolters-Noordhoff, Groningen, 1988.
- Palmrose, Z. V., An Analysis of Auditor Litigation and Audit Service Quality, *The accounting Review*, jan. 1988.
- Schilder, A., Kernbegrippen van Accountantsethiek, *Onderzoeksmemorandum*, Rijksuniversiteit Limburg, Maastricht, 1989.
- Schoonderbeek, J. W., Over de Onafhankelijkheid van de Accountant, *de Accountant*, 1988, pp. 382-385.
- Scott, W. R., The State of the Art in Academic Research in Auditing, *Journal of Accounting Literature*, Vol. 3, 1984, pp. 179-192.
- Simunic, D., The Pricing of Audit Services: Theory and Evidence, *Journal of Accounting Research*, 1980, pp. 161-190.
- Stibbe, E., De Accountant en Fraude, *Maandblad voor Accountancy en Bedrijfshuishoudkunde*, 1983, pp. 443-456.
- Sturm, L. A. R., De Positie van de Accountant in het Nieuwe Vennootschapsrecht, *de Accountant*, 1987, pp. 543-544.
- Vries, J., de, *Geschiedenis der Accountancy in Nederland*, Van Gorcum, Assen/Maastricht, 1985.
- Watts, R. L., Zimmerman, J. L., *Positive Accounting Theory*, Prentice-Hall Inc., Englewood Cliffs, 1986.
- Wessel, P. A., De Beroepsaansprakelijkheid van de Registeraccountant, *de Accountant*, 1974, p. 496.
- Wilschut, K. P. G., Vertrouwensleer en Verwachtingskloof, *de Accountant*, 1988, pp. 263-266.

Noten

- 1 Drs. R. J. M. Dassen verricht een promotieonderzoek aan de Rijksuniversiteit Limburg naar economische en juridische aspecten verbonden aan beroepsaansprakelijkheidsclaims tegen Registeraccountants.
- 2 Met dank aan Prof. Dr. J. H. R. van de Poel en Prof. Drs. A. Schilder RA voor hun opbouwende commentaar bij een eerdere versie van dit artikel.
- 3 De instelling van de Commissie Geelhoed kan worden gezien als een belangrijke uitingsvorm van dit verschijnsel.
- 4 Volgens een schatting van het World Accounting Report (mei 1988) zijn in de VS claims voor een bedrag van US\$ 4 miljard aanhangig.
- 5 Verder in dit artikel steeds aangeduid als 'de vertrouwensleer'.
- 6 Over de vraag, of de keuze van het economisch-rationalistische motief ter verklaring van waarneembare verschijnselen (bijvoorbeeld het functioneren van de openbare accountant) als gelukkig moet worden beschouwd, is reeds vaak

gediscussieerd. Sociaal-psychologisch onderzoek heeft aangetoond, dat de *rationaliteit* van het menselijk handelen beperkt is (zie onder meer Feenstra en van de Poel, 1985). Bovendien staat vast, dat de mens andere drijfveren kent dan strikt *economische*. Groeneveld (1980) merkt hierover echter op: 'Een wetenschap moet zich bezighouden met een homogene groep van verschijnselen en (...) de kwestie van de grensbepaling tussen de afzonderlijke wetenschappen is vooral een technische kwestie, zodat aan elke wetenschap moet worden gelaten, wat ze met haar middelen het beste kan onderzoeken. De keuze van het economische motief is dus zowel uit plicht (homogene groep) als uit recht (vrijheid van keuze) principieel geoorloofd'. De agency-theoreticus past derhalve, evenals de Limpergiaan, enige bescheidenheid ten aanzien van zijn verklaringspretenties. Zijn bevindingen dienen te worden gecombineerd met psychologische, sociale, religieuze, juridische en andere invalshoeken, teneinde een werkelijke verklaring van het gedrag van de contractanten te kunnen aanreiken.

7 Voor een (taalkundige) analyse van het begrip 'maatschappelijk verkeer' zij verwezen naar Ophof (1987), Bak (1988) en Ophof (1988).

8 Van de Poel (1988) wijst op het feit, dat de rationaliteitsveronderstelling in de agency-theorie kan worden gerelativeerd. Met name de onderkenning van het feit dat beslissers veelal werken met aspiratieniveaus in plaats van met maximalisatiecriteria is hiervan een goed voorbeeld.

9 De aard van de informatie die door de agent aan zijn principalen wordt verstrekt is derhalve primair onzekerheidsreducerend: de waarde van de informatie – uitgaande van de betrouwbaarheid, die door de onafhankelijke deskundige moet worden getoetst – wordt bepaald door de mate waarin de variabelen y en e (en daarmee indirect i , die het feitelijke voorwerp van onderzoek is) nader worden gespecificeerd. Het is de vraag, of deze rol, die door de agency-theorie aan het jaarverslag wordt toegekend, in de verslaggevingspraktijk voldoende tot zijn recht komt. Een veelbeluisterde klacht is in dit verband, dat het jaarverslag niet in staat stelt tot het vormen van een oordeel over de opportunity costs, die uiteraard zeer nauw samenhangen met de variabele e .

10 Historisch is verklaarbaar, dat de kapitaalverschaffers door beide theorieën als meest prominente voorbeeld van de externe participanten worden genoemd: deze groep werd al vrij vroeg als externe machtsfactor in de ondernemingen erkend. Algemeen-economische en sociaal-culturele ontwikkelingen in de afgelopen decennia hebben de reële en, meer nog, de gepercipieerde openheid van organisaties bevorderd en daarmee is het aantal belangengroepen sterk gegroeid. Deze toename wordt in dit artikel beschouwd als een exogeen verschijnsel, dat niet wordt verklaard door de vertrouwensleer of door de agency-theorie (in de hier weergegeven vorm). Het ontwikkelingspad, uiteindelijk leidend tot de behoefte aan accountantscontrole, verloopt voor al deze groepen analoog aan het patroon dat voor de kapitaalverschaffers in het voorgaande bij beide theorieën is omschreven.

11 Behalve uit het ontstaan van de accountantsfunctie, blijkt dit patroon ook uit het belang dat het maatschappelijke verkeer toekent aan het functioneren van de accountant. Uit De Vries

(1985) kan worden opgemaakt, dat de problemen bij de Noordbrabantsche Bank en de Zuid-Hollandsche Hypotheekbank de maatschappelijke vraag naar controle op directieverantwoordingen heeft doen toenemen. Een ander voorbeeld kan worden aangetroffen in de VS, waar de accountantsfunctie aan belang heeft gewonnen als reactie op de crash in Wall Street (1929).

12 Zeer incidenteel kan nog een exemplaar van de 'verstandige leek' worden waargenomen. Zo pleegt Prof. Mr. Drs. H. P. J. Ophof zich als zodanig te presenteren (zie NRC, 22 februari 1989: 'Accountants moeten niet te veel pretenderen'). De reacties die hij oproept binnen kringen van accountants doen evenwel twijfel rijzen aan de normatieve invloed die hij heeft op hun gedrag.

13 Deze term zij niet verward met de rational expectations-benadering uit de macro-economische theorie. Deze gaat ervan uit, dat monetaire politiek geen significante invloed heeft op de reële economische groei, omdat het publiek anticipeert op veranderingen in het aanbod van geld.

14 Mout (1985) wijst echter op het onvoldoende preventieve karakter van deze bepaling alsmede op de interpretatiemoelijkheden die zich in concrete gevallen omtrent het begrip 'aanvaardbare wijze' kunnen voordoen.

15 De schadeverwachting is het produkt van de schadekans en het schadebedrag.

Theoretisch gezien is de schadekans afhankelijk van:

- de controlekwaliteit. De relatie tussen controlekwaliteit en de kans op schadeclaims is onlangs in empirisch onderzoek bevestigd. Palmrose (1988) vond een kleinere kans op claims bij de Big Eight dan bij andere kantoren. Door een koppeling aan te brengen met onderzoeken die aantonen dat de kwaliteit van de Big Eight superieur is, concludeert zij derhalve (onder bepaalde voorwaarden) dat de bedoelde relatie bestaat.

- de juridische interpretatie van het begrip 'rationele verwachtingen'. Claims zullen eerst worden toegewezen, indien (onder meer) is aangetoond, dat de controlekwaliteit beneden het niveau van de rationele verwachtingen ligt.

- de mogelijkheden voor belanghebbenden om door de accountant begane omissies met succes te signaleren en aan te vechten;

16 Bedoeld is hier – met het oog op de in paragraaf 1 verwoorde invalshoek – de economische onafhankelijkheid. Schoonderbeek (1988) wijst terecht op het feit, dat aan het begrip afhankelijkheid bovendien functionele, juridische, morele, emotionele en geestelijke aspecten zijn verbonden.

17 Dit normatieve oogpunt van Limpergs beschouwing doet overigens enige twijfel rijzen ten aanzien van de oprechtheid van zijn economische benadering. Limperg lijkt reeds bij voorbaat te hebben vastgesteld, dat de nadelen, welke voor de individuele accountant zijn verbonden aan een verminderd onafhankelijke houding, de voordelen veruit overschaduwden. Een poging deze afweging kwantitatief te onderbouwen heeft hij evenwel niet ondernomen.